

ÉLŐ NYELV

Vajdaságban miért *látalak* és miért nem *látalak téged*? A rejtett accusativusi személyes névmások választásának egy lehetséges magyarázata*

1. **B e v e z e t é s .** – Tanulmányomban azokra a regionális különbségekre szeretnék újabb magyarázatot adni, melyeket a kisebbségi magyarok nyelvhasználatát vizsgáló szociolingvisztikai elemzés egységes kérdőívének a rejtett (más, a cikkben is előforduló elnevezései: testetlen, zéró, nem hangzó, pro névmás) accusativusi személyes névmások használatát felmérő kérdései (1. táblázat) tártak fel számunkra.

E magyarázat kifejtése végett a tanulmány a következőképpen épül fel: az első fejezetben ismertetem a problémát, majd a vajdasági magyarok nyelvhasználatában tapasztalt jelenségnek, a rejtett accusativusi személyes névmások előnyben részesítésének korábban született magyarázatait (GÖNCZ LAJOS, A magyar nyelv Jugoszláviában [Vajdaságban]. Budapest–Újvidék, 1999.; KONTRA MIKLÓS, Hungarian verbal puzzles and the intensity of language contact: *Journal of Sociolinguistics* 2001: 163–79, UÓ., A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: A magyar nyelv kézikönyve. Szerk. KIEFER FERENC. Bp., 2003. 301–21). Ezután összefoglalom a személyes névmási osztály hármas felosztását tárgyaló elemzés megállapításait (ANNA CARDINALETTI – MICHAL STARKE, The typology of structural deficiency: A case study of the three classes of pronouns. In: *Clitics in the languages of Europe*. Ed. HENK VAN RIEMSDIJK. Berlin–New York, 1999. 145–233), az utolsó fejezetben pedig saját elemzésemet fejtem ki.

2. **A probléma.** – A kilencvenes években a környező országok magyar kisebbségi közösségeiben végzett szociolingvisztikai vizsgálat során kiderült, hogy a vajdasági magyarok accusativusi személyes névmási paradigmahasználata jelentősen eltér a felvidéki és a kárpátaljai magyarokétól (a számszerű adatokat lásd GÖNCZ 1999. i. m.), valamint GÖNCZ, Nyelvi változók a vajdasági magyarság nyelvhasználatában. In: UÓ., A vajdasági magyarság kétnyelvűsége: nyelvpszichológiai

* A tanulmány különböző változataihoz fűzött megjegyzéseiért, észrevételeiért É. Kiss Katalinnak tartozom köszönettel.

vonatkozások. Szabadka, 2004. 85–144), sőt a magyarországi kontrollcsoporttól is. A Vajdaságban végzett vizsgálat egyik meglepő eredménye ugyanis az volt, hogy az ottani adatközlők az accusativusi esetben álló személyes névmások standardabb változatait (értsd: testetlen vagy zéró alakjait) nemcsak a többi kisebbségi magyar beszélőközösségnél, hanem a magyarországi kontrollcsoportnál is jóval gyakrabban használják. Felmerül(t) tehát a kérdés, mi a magyarázata annak, hogy a vajdasági magyarok igazodnak leginkább a standard normához.

1. táblázat

K_510.	(1) <i>Hahó! Itt vagyok! Látsz?</i> (2) <i>Hahó! Itt vagyok! Látsz engem?</i>
K_515.	(1) <i>Tegnap láttalak a tévében.</i> (2) <i>Tegnap láttalak téged a tévében.</i>
K_615.	<i>Találkoztam Hedviggel, s _____, hogy vegyen nekem kiflit.</i> 1) <i>megkértem</i> 2) <i>megkértem őt</i>

3. E d d i g i m a g y a r á z a t o k . – GÖNCZ (1999.) a változt jelenségre két magyarázatot ad. Az egyik a norma-túlteljesítés vagy fokozott normakövetés (LANSTYÁK ISTVÁN – SZABÓMIHÁLY GIZELLA, Magyar nyelvhasználat – Iskola – Kétnyelvűség. Nyelvi változók a szlovákiai és magyarországi középiskolások néhány csoportjának magyar nyelvhasználatában. Pozsony, 1997.), a másik pedig a kétnyelvű csoportok nagyobb metalingvisztikai tudatossága (GÖNCZ LAJOS – JASMINA KODŽOPELIĆ, Exposure to two languages in the preschool period, metalinguistic development and the acquisition of reading: Journal of Multilingual and Multicultural Development 1991: 65–81).

A rejtett személyes névmások sajátos viselkedésének következő magyarázata a (nyelvi) kontaktus intenzitásának hatásán alapul (KONTRA 2001. és 2003. i. m.). Eszerint mivel a vajdasági magyarok csupán 250 évvel ezelőtt települtek mai lakhelyükre,¹ ezért sokkal nagyobb számban választottak „magyaros” (tárgy nélküli) mondatot, mint az északi szlávokkal már ezer éve együtt élő felvidéki és kárpátaljai magyarok, akik ennek megfelelően a „szlávós” (tárgyas) mondatot részesítik előnyben.

Az utolsó, fonológiai jellegű magyarázat (KONTRA 2001. i. m.) szerint a szerb accusativusi személyes névmási klitikum (*je*) hangsúlyosabb (fonológiailag nehezebb) a szlovák (*ju*), ukrán (*üozo*), illetve orosz (*eë*) megfelelőjénél, így a szerkezeti interferencia vagy a szerkezeti kölcsönzés a vajdasági magyar nyelvben kevésbé valószínű, mint a felvidékiben és a kárpátaljaiban.

4. CARDINALETTI és STARKE eredményei. – Az alábbiakban a rejtett accusativusi személyes névmások vizsgálatának elméleti alapjaként szolgáló, az ANNA CARDINALETTI és MICHAL STARKE által írt (i. m.), empirikus tipológiai kutatásokra épülő tanulmány megállapításait összegezem. Ebben a szerzők megállapítják, hogy a nyelvtudományban általánosan elterjedt nézettel szemben a személyes névmások osztálya nem homogén, hanem univerzálisan három,

¹ A pontosság kedvéért: nem települtek, hanem v i s z a települtek, a mai Vajdaság területén ugyanis (amely nem azonos a történelmi Délvidékkel, az jóval nagyobb területet ölel fel) nem csupán 250 éve élnek magyarok! A zavart az okozza, hogy a szerbeknek a Tisza mentére való nagy(obb) számban történő b e települése a XVII. század végén, az első szerb népvándorlás alatt kezdődött. Ugyanakkor a magyarok v i s z a telepítése erre a török hódoltság alatt elnéptelenedett vidékre is ugyanebben az időszakban, a karlócai béke (1699.) megkötése után történt, amikor a bécsi udvar létrehozta a tiszai–marosi határőrvidéket, illetve később a tizennégy Tisza menti községet magába foglaló Tiszai Koronaterületet.

egymástól fonológiailag, morfológiailag, szintaktikailag és szemantikailag jól elkülönülő alosztályból áll: az erős, a gyenge és a klitikumi személyes névmások alosztályából. Ezek a morfológiai elemek a felszínen testes és testetlen alakban jelenhetnek meg. Fontos azonban leszögezni, hogy habár a szerzők a névmási osztály hármastagolását univerzálisnak tekintik, azt mégsem állítják, hogy minden nyelvben mindhárom névmástípus elő is fordul. Egy adott nyelv ugyanis szabadon „dönt” arról, hogy milyen összetettségű személyes névmási paradigmát alakít ki (lásd magyar).

A) A testes személyes névmások tulajdonságai. – CARDINALETTI–STARKE a testes személyes névmásoknak két osztályát különbözteti meg: az 1. osztály névmásai csak [+élő] entitásra vonatkozhatnak és koordinálhatók, a 2. osztályéi pedig nem koordinálhatók, és [±élő] entitásra referálnak, következésképp tipológiájukban az 1. osztályú névmásokat *erőseknek*, a 2. osztályú névmásokat pedig *hiányosak*-nak nevezik. A megkülönböztetést a szerzők a testes személyes névmások két alosztálya között a különböző nyelvekben meglevő szembenállás alapján végzik el. Ezt az oppozíciót jól illusztrálja az olasz T/3. nőnemű, nominatívusi testes személyes névmás, amely a felszínen kétféle lehet: egyik változata koordinálható, és csak [+élő] entitásra vonatkozhat, a másik nem koordinálható, és [±élő] referenciájú. Azaz

			[+élő]	[-élő]
(1) a)	<i>Esse</i>	<i>(*e quelle accanto) sono troppo alte.</i>	✓	✓
b)	<i>Loro</i>	<i>(e quelle accanto) sono troppo alte.</i>	✓	*
	ők-FEM.NOM és azok mellett	AUX túlságosan magas		
	Ők és azok mellettük	túlságosan magasak.		

Ugyanez kimutatható a franciában is, csak ott a kétféle T/3. személyű nominatívusi testes személyes névmás morfológiailag azonos:

			[+élő]	[-élő]
(2) a)	<i>Elles</i>	<i>sont trop grandes.</i>	✓	✓
b)	<i>Elles</i>	<i>et celles d' à côté sont trop grandes.</i>	✓	*
	ők-FEM.NOM és azok mellett	AUX túl magasak		
	Ők és azok mellettük	túlságosan magasak.		

A (1b) és (2b) alatti jelenség, tehát hogy a koordinált személyes névmás nem képes [-élő] entitásra referálni, nem nyelvspecifikus, hanem univerzális jelenség:

			[+élő]	[-élő]
Germán nyelvek:				
(3) a)	<i>Sie</i>	<i>sind groß.</i>	✓	✓
b)	<i>Sie</i>	<i>und sie daneben sind groß.</i>	✓	*
	ők-FEM/MASC.NOM és	ők-FEM/MASC.NOM mellette		
	Ők és ők mellettük	AUX nagy		

Szláv nyelvek:

(4) a)	<i>Vidiel</i>	<i>som ich.</i>	✓	✓
b)	<i>Vidiel</i>	<i>som ich a tých druhých.</i>	✓	*
	lát-E/3.PERF	AUX ők-ACC és ezek másokat		
	Láttam őket és ezeket.			

Finnugor nyelvek:

(5) a)	<i>Láttam őket.</i>	✓	✓
b)	<i>Láttam őket és a mellettük levőket.</i>	✓	*

Sémi nyelvek:

(6) a) <i>Hi</i>		<i>gvoha.</i>	✓	✓
b) <i>Hi</i>	<i>ve-zot le-yad-a</i>	<i>gvohot.</i>	✓	*
	ő-FEM.NOM és-az PREP-mellett-E/3.FEM.GEN	nagy/magas		
	Ő és az mellette magas.			

A kérdés már csak az, hogy mi alapján történik a testes személyes névmás kiválasztása. Ennek szabályát CARDINALETTI–STARKE az alábbi paradigma alapján fogalmazza meg:

(7) a) <i>Je</i>	{✓}	<i>ai</i>	<i>aidé</i>	{*elle}.
b) <i>J(e)</i>	{*LA}	<i>ai</i>	<i>aidé</i>	{✓EE}.
c) <i>J(e)</i>	{* la }	<i>ai</i>	<i>aidé</i>	{✓ elle }.
d) <i>J(e)</i>	{*la et l'autre}	<i>ai</i>	<i>aidé</i>	{✓elle et l'autre}.
e) <i>J(e)</i>	{*seulement la}	<i>ai</i>	<i>aidé</i>	{✓ seulement elle}.
	én-FEM.NOM	AUX	segít-PP	ő-FEM.DAT és a másik/csak
				ő-FEM.DAT

Eszerint azokban a szintaktikai pozíciókban, amelyekben engedélyezett a hiányos (2. osztályú) személyes névmás, nem jelenhet meg az erős (1. osztályú) személyes névmás. Az erős személyes névmás viszont olyan pozícióban állhat, ahol a hiányos alakot kizárja például a kontrasztív hangsúly (7b), valamilyen metakommunikációs eszköz (például rámutatás: \mathcal{E}) (7c), koordináció (7d), összetevő módosítása (főnévi kifejezésen belül elhelyezkedő módosítók nem módosíthatnak erős személyes névmást) (7e). Ennek alapján CARDINALETTI és STARKE megfogalmazza a testes személyes névmás választásának szabályát:

(8) Válaszd a lehető leggyengébb alakot!

A szerzők megállapítják azt is, hogy az univerzális személyes névmási rendszer a nyelvekben a következőképpen nyilvánulhat meg. 1. A személyes névmási alosztályoknak csak az {egy erős–két hiányos} kombinációja lehetséges. 2. A névmások {egy erős – két hiányos} kombinációjában részt vevő alosztályok között nem oppozíció (például a két hiányos paradigma szemben áll az erőssel), hanem $x_D > y_D > y_s$ (D = deficient [hiányos], S = strong [erős]) típusú hierarchia áll fenn, ahol az x_D jelöli a három paradigma mindenkor 3., leggyengébb elemét, a z_s pedig az elsőt, a legerősebbet. A mindenkor második névmás (y_D) közbülső helyet foglal el, s ebből kifolyólag osztozik a 3. névmás hiányossági tulajdonságain (például koordináció hiánya), valamint az 1. névmás disztribúciós tulajdonságain (ezt nevezik morfológiai aszimmetriának). Magyarán a gyenge névmás (y_D) az erőshöz (z_s) képest hiányos, a klitikumi névmás (x_D) pedig a gyengéhez képest.

Látható tehát, hogy tényleg létezik két különböző hiányos testes személyes névmási alosztály. Közülük CARDINALETTI–STARKE az y_D típusú, „kevésbé” hiányos névmásokat *gy en gé k - n e k*, az „erősen” hiányosakat (x_D) pedig *k l i t i k u m i* személyes névmásoknak nevezi. Eszerint a személyes névmási osztály {klitikumi személyes névmások}–{gyenge személyes névmások; erős személyes névmások} felépítésű.

Itt szükségesnek tartok egy, a klitikumok tulajdonságait összegző kitérőt, e sajátos morfológiai elemek mibenlétét tisztázandó. HENK VAN RIEMSDIJK (Clitics: A state-of-the-art report. In: H. VAN RIEMSDIJK ed. i. m. 1–30) szerint az egyik legelső generatív keretben írott klitikumokkal foglalkozó munka RICHARD KAYNE 1975-ben megjelent francia szintaxisa (French syntax. The transformational cycle. Cambridge). Ebben a szerző a klitikumok következő jellemzőit sorolja fel (többek között).

A klitikumnak „gazda” kell: e morfémák általánosan jellemző tulajdonsága, hogy nem önállóak, hanem szükségük van egy gazdára, egy testes kifejezésre, amelyhez hozzásimulhatnak (ezért a magyar szakirodalom gyakran simulószóknak nevezi őket), vö.:

- (9) a) *Vidim te.*
lát- E/1.PRES te-FEM/MASC.ACC.CL
Látlak *pro_{acc}*.
b) *Koga vidiš? Tebe.*
ki-ACC lát-E/1.PRES te-FEM/MASC.ACC
Kit látsz? Téged.
c) *Koga vidiš? *Te.*

A klitikum nem lehet hangsúlyos: a klitikum a felszínen prozódiai szerkezet nélküli képződmény, ezért kell neki a gazda, egy fonetikailag tartalmas szó, hogy ahhoz hozzákapcsolódva kifejezhetővé váljon.

A klitikum sajátos, csak neki fenntartott mondatbeli pozícióban jelenik meg. A szerb klitikumok például, JACOB WACKERNAGEL törvényével összhangban (WACKERNAGEL, Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung: Indogermanischen Forschungen 1892: 333–436), mindig a mondat 2. pozíciójában állnak:

- (10) a) *Zoran mi kupuje knjige.*
Zoran én-DAT.CL vesz-E/1.PRES könyv-ACC.PL
Zoran nekem könyveket vásárol.
b) *Zoran mi kupuje knjige.*
c) *Knjige mi Zoran kupuje.*
d) *Kupuje mi knjige Zoran.*

A klitikum kötelezően csak a neki kijelölt pozícióban állhat, sem attól alacsonyabb (11a, b), sem attól magasabb (11c) helyre nem kerülhet:

- (11) a) **Zoran kupuje mi knjige.*
b) **Zoran kupuje knjige mi.*
c) **Mi Zoran kupuje knjige.*

A klitikumok nem koordinálhatók:

- (12) a) *Zoran meni i tebi kupuje knjige.*
Zoran én-DAT és te-DAT vesz-E/1.PRES könyv-ACC.PL
Zoran nekem és neked vásárol könyveket.
b) **Zoran mi i ti kupuje knjige.*
Zoran én-DAT.CL és te-DAT.CL vesz-E/1.PRES könyv-ACC.PL

A klitikumok szigorú sorrendben követik egymást – a szerbben ilyenben:

(13) *li* (kérdőszócska) > *AUX* (segédige) > *dat* > *acc* > *gen* > *se* (visszaható névmás) > *je* (igei klitikum)

A gazdához viszonyított elhelyezkedésük alapján kétféle klitikum különböztethető meg: az enklitikumok a gazdától jobbra, a proklitikumok pedig a gazdától balra helyezkednek el.

B) A testetlen személyes névmás. – Mint korábban már említettem, nemcsak testes személyes névmás létezik, hanem ún. testetlen is. A generatív szakirodalomban pro-nak (testetlen gyenge személyes névmásnak) nevezett morfológiai elem nagyjából ugyanolyan tulajdonságú, mint a testes, hiszen van száma, személye, esete (14a), betölthet expletívumi szerepet (14b), lehet személytelen (14c), lehet élő és élettelen referense (14a) – a testestől tehát csak a hangzóság tekintetében tér el:

- (14) a) *Péter látta pro_{acc}* (pro_{acc} = 'öt/őket/azt')
 b) *pro piove molto qui.*
 esik sok itt
 Itt sokat esik.
 c) *pro mi anno venduto un libro danneggiato.*
 én-GEN AUX elad-T/3.PERF egy könyv sérült
 Nekem egy sérült könyvet adtak el.

Azokban a nyelvekben, amelyekben létezik a pro személyes névmás – a pro-drop nyelvekben – megfigyelték, hogy amennyiben a beszélő választhat testes személyes névmás és pro között, akkor mindig pro-t választ:

- (15) a) *Gianni ha telefonato quando pro è arrivato a casa.*
 b) **Gianni ha telefonato quando lui è arrivato a casa.*
 Gianni AUX telefonál-PP amikor ő-NOM.MASC AUX megérkezik-PP PREP haza
 Gianni telefonált, amikor hazaérkezett.

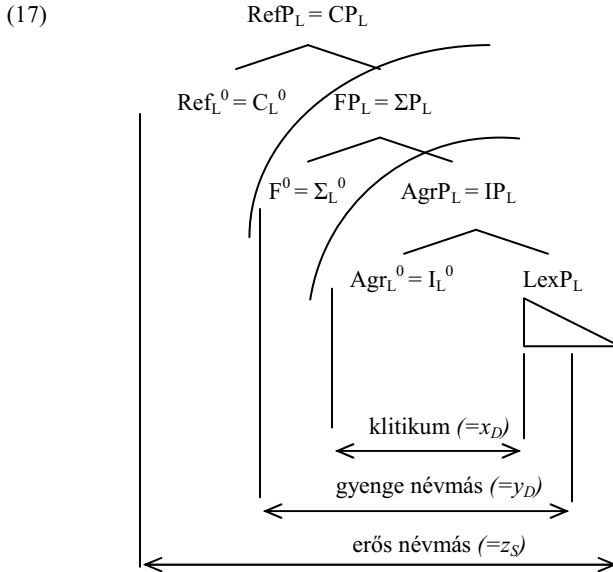
Ezt a sajátosságát CHOMSKY a kormányzás-kötés elmélet keretében (Lectures on government and binding. Dordrecht, 1982.²) a névmáskerülés elveként fogalmazta meg:

- (16) Kerüld a névmást!

C) A személyes névmási osztályok szerkezete. – CARDINALETTI–STARKE (i. m.) a felépítés szempontjából is áttekinti a névmási osztályok sajátosságait. Ehhez a CP-projekciót használják, vagyis a VP kiterjesztett projekcióját – analógiaként. Ez azzal magyarázható, hogy a háromféle személyes névmási osztály eltérő viselkedése a hozzájuk rendelhető szintaktikai projekciók összetettsége szempontjából a legfeltűnőbb. A klitikumok sajátossága ugyanis, hogy fejként (egy X⁰-lánc fejében), a gyenge és az erős személyes névmások viszont maximális projekcióként (egy Spec, XP-ben elhelyezve) elemezhetők.

CARDINALETTI és STARKE tehát abból indultak ki, hogy az erős, a gyenge és a klitikumi személyes névmások közötti szerkezeti különbségek tulajdonképpen a struktúráikból hiányzó funkcionális projekció(k)ban rejlenek. Vagyis a gyenge és a klitikumi személyes névmások szerkezeteiből hiányzó funkcionális projekciók ezen elemek hiányzó tulajdonságainak hordozói, ebből következően sajátos szintaktikai viselkedésének okozói. Fontosnak tartom azonban megjegyezni, hogy a CARDINALETTI–STARKE által használt szerkezet funkcionális projekcióinak elnevezései nem tekinthetők a legszerencsésebb választásnak (egyébként is különböző szerzők által, illetve elméletekben használt kategórianevekről van szó), mert azt a látszatot keltik, hogy egy személyes névmás felépítése azonos a mondat felépítésével. Ennek elkerülése végett jobb lenne a funkcionális projekciókat az általuk képviselt morfológiai, szemantikai stb. többlettel azonosítani. Így a) a legfelső, CP-projekciót inkább RefP-ként kellene jelölni, hiszen fejében referenciális jegyek helyezkednek el; b) a Σ P nem más, mint FP, mert prozódiai jegyek generálódnak a fejében; c) az IP feje egyeztető jegyek hordozója, ezért AgrP-ként azonosítható. Ennek értelmében az eredeti fa a következő-

képpen módosul (az alsó indexben álló L lexikális kategóriát jelent, az egyenlőségjel után pedig CARDINALETTI–STARKE eredeti jelöléseit tüntettem fel):

CARDINALETTI–STARKE elemzésében amennyiben egy személyes névmáson megvan a főnévi (vagy igei) kategóriát tartalmazó LexP_L lexikális projekció, arra pedig ráépül a (17) szerkezet összes funkcionális projekciója, akkor azt erős névmásnak kell tekinteni. Ezek közül a funkcionális projekciók közül a RefP_L olyan morfológiai jegyek helye, amelyek az erős személyes névmást megkülönböztetik a gyengétől. Hiánya nemcsak az erős névmás többlet morfológiájának hiányát jelenti, hanem bizonyos szemantikai, általában referenciális jegyek hiányával is együtt jár. – A RefP_L alatti FP_L-projekcióban a prozódiai jegyek találhatóak, amelyek tulajdonképpen a gyenge névmást a klitikumtól megkülönböztető „többletet” jelentik. A gyenge személyes névmásnak ugyanis lehet emfaticus és kontrasztív használata – ebben különbözik a klitikumoktól. – A klitikumi személyes névmások csak a LexP_L lexikális és az AgrP_L funkcionális projekcióból állnak. Az AgrP azért jelenik meg a klitikumi személyes névmáson (is), mert neki is vannak egyeztető jegyei (szám, személy, eset).

5. Az accusativusi személyes névmások használata Vajdaságban. – A) Hipotézis. – Az alábbiakban amellet fogok érvelni, hogy a vajdasági magyarok azért választják inkább a *látsz pro_{acc}, láttalak pro_{acc}, megkértem pro_{acc}*, mint a *látsz engem, láttalak tégedet, megkértem őt* alakokat, mert mind a magyarban, mind a szerbben kétféle accusativusi személyes névmási paradigma létezik. Mindkét nyelv ismeri a teljes testes, azaz erős accusativusi személyes névmásokat, továbbá a magyarban is és a szerbben is vannak hiányos accusativusi személyes névmások: előbbiben pro_{acc}, utóbbiban klitikumi alakúak. Ennek alapján hipotézisem az, hogy a vajdasági magyarok a szerb klitikumi accusativusi személyes névmást a magyarban pro_{acc}-nak, a szerb erős személyes névmásokat viszont a magyar erős névmásoknak feleltetik meg. Ennek nyitja a szerb interferenciában keresendő, az ugyanis megerősíti a vajdasági magyarok magyar grammatikájában létező erős accusativusi személyes névmás – pro_{acc} dichotómiát.

B) A magyar személyes névmások: a testes és a testetlen alosztály. – A magyarban semleges intonációjú mondatokban a személyes névmási alanyt álta-

lában nem tesszük ki, hiszen az ige személyragja utal rá. A személyraggal való utalás azonban nem egyenlő értékű a különböző nyelvtani személyek esetében:

- (18) a) *Beteg vagyó-k.* → én, a beszélő
 b) *Hol voltá-l?* → te, akihez szólok
 c) *Ott volt-Ø?* → egy 3. személy

Tehát az első és második személyben álló igealakok (legyenek azok akár egyes, akár többes számúak) egyértelműen utalnak a beszélőre, illetve a hallgatóra. Nyilván a harmadik személyű alak is jelzi, hogy az alany 3. személyű, de ez a beszédhelyzetben már nem egyértelmű utalás, hiszen az *ő, ők* tényleges utalással csak kiegészítés révén válik. Ez a kiegészítés származhat magából a beszédhelyzetből, de a kommunikációban résztvevők korábbi közös ismeretei alapján is azonosítható a 3. személy:

- (19) *Ő is ott volt?*

Legtöbbször azonban a kontextus tartalmazza azt az információtöbbletet, aminek alapján egyértelműsíthető az alany:

- (20) *A férfi tisztában volt a helyzettel. Tudt-a, hogy ő nem beszélhet.*²

Semleges intonációjú mondatokban tehát a személyes névmási alany (és néha tárgy) helyén testetlen személyes névmás, azaz *pro* áll, mégpedig mindig az ige után, argumentumi pozícióban. Más szóval, a magyarban a személyes névmás standard formája *pro*, ami azt jelenti, hogy nyelvünkben egyaránt érvényes a CARDINALETTI–STARKE által megfogalmazott személyes névmásválasztás szabálya (8) és a CHOMSKY-féle névmáskerülési elv (16). Amikor azonban a személyes névmás új információ hordozója, akkor nyomatékosító funkciót tölt be. Ilyenkor csak szilárd hangsúlyhelyzetben fordulhat elő (KÁLMÁN LÁSZLÓ – NÁDASDY ÁDÁM, A hangsúly. In: Strukturális magyar nyelvtan 2. Fonológia. Szerk. KIEFER FERENC. Bp., 1994. 393–467), ezért értelemserűen el kell hagynia az ige utáni természetes helyét, s az ige elé, fókuszpozícióba kell kerülnie, ahol viszont csakis testes alakban jelenhet meg. Mi ennek az oka? Ennek megválaszolása végett tekintsük át a magyar mondat felépítését!

A morfoszintaktikailag kiterjesztett VP kimerítő azonosítást, tagadást vagy kvantálást kifejező logikai operátorokkal kapcsolódhat össze (21b):

- (21) a) [_{TopP} XP [_{Predikátum} [_{AspP} VM [_{VP} V...]]]]
 b) [_{TopP} XP [_{Predikátum} [_{Fókusz/Tagadás/Kvantálás} XP [_{AspP} VM [_{VP} V...]]]]]]

² Ebben a példában a *Tudta* hiányos mondat, s habár alanyként az *ő* személyes névmás odaérthető, az, hogy ez az *ő* azonos-e a *férfi*-val (= aki a helyzettel tisztában van), csak a kontextus alapján dönthető el. Az *Ő nem beszélhet* grammatikailag ugyan nem hiányos mondat, szemantikailag azonban ez is csak az előzmény ismeretében válik tartalmassá. Felvetődik a kérdés, mégis mi indokolja a (20) mondatban a testes névmási alany kitételét. Erre egyetlen ok az emfatikus nyomaték lehet, ami azt jelenti, hogy testes személyes névmási alanyt csak diskurzusfüggő olvasatú mondatban használunk. Természetesen az alanyt a testes főnév megismétlésével is kifejezhetnénk, ebben az esetben azonban az *a férfi* akár három különböző férfiként is értelmezhető lenne (az alábbi példák további változatokban is indexelhetők):

- a) *A férfi₁ tisztában volt a helyzettel. A férfi₂ tudta, hogy a férfi₃ nem beszélhet.*
 b) *A férfi₁ tisztában volt a helyzettel. A férfi₁ tudta, hogy a férfi₂ nem beszélhet.*
 c) *A férfi₁ tisztában volt a helyzettel. A férfi₁ tudta, hogy a férfi₁ nem beszélhet.*

A semleges mondat predikátum része [VM V] sorral kezdődik (21a), következésképp az azt megelőző összetevő a predikátumon kívül, topikban helyezkedik el. Ugyanakkor az az összetevő, amelyet [V (...) VM] sor követ, még a predikátumon belül található, s a predikátum szemantikailag és fonológiailag legemfatikusabb része, magyarán fókuszként funkcionál:

- (22) [_{TopP} XP [_{Predikátum} [_{Fókusz} XP [_{VP} V VM...]]]]
 (23) a) [_{TopP} *Marit* [_{Predikátum} [_{Fókusz} **JÁNOS** [_{VP} *mutatta be Péternek*]]]]
 b) [_{TopP} *János* [_{Predikátum} [_{Fókusz} **MARIT** [_{VP} *mutatta be Péternek*]]]]
 c) [_{TopP} *Marit* [_{Predikátum} [_{Fókusz} **PÉTERNEK** [_{VP} *mutatta be János*]]]]

A fókusz fonológiai kiemeltsége nemcsak a ráeső főhangsúlyból ered, hanem abból a tulajdonságából is, hogy az őt követő igeről kötelezően törli a hangsúlyt.

Mindezek ismeretében a (20) példa *Ő nem beszélhet* tagmondata személyes névmási alanyának testes alakban való előfordulása azzal magyarázható, hogy az alany ebben a mondatban nyomatékosító szerepű, tehát hangsúlyhordozó, ami miatt testesnek kell lennie; ez csak úgy lehetséges, ha elhagyja ige utáni természetes helyét:

- (24) a) [_{NegP} *nem* [_{Predikátum} [_{VP} *beszélhet pro_{nom}*]]]
 b) [_{FP} **Ő_i** [_{NegP} *nem* [_{Predikátum} [_{VP} *beszélhet t_i*]]]]

A szakirodalom szerint (É. KISS KATALIN, *Mondattan*. In É. KISS KATALIN – KIEFER FERENC – SIPTÁR PÉTER, *Új magyar nyelvtan*. Bp., 1999. 17–183, É. KISS, *The syntax of Hungarian*. Cambridge, 2002.) a magyar személyes névmási paradigma két alosztályból áll:

2. táblázat

1. alosztály erős (teljes testes) személyes névmások	2. alosztály testetlen (gyenge) személyes névmások
[+élő]	[±élő]
<i>én, te, ő</i> <i>mi, ti, ők</i>	<i>pro</i> (többes számú accusativusi esetben hangozhat is)

A magyar azonban nem pusztán pro-drop nyelv, hanem alanyi és tárgyi pro-drop nyelv, ami azt jelenti, hogy a nem hangzó személyes névmás mind nominativusi, mind accusativusi esetű lehet:

- (25) a) *Péter/Ő ismeri Marit.*
 b) *pro_{nom} ismeri Marit.*
 (26) a) *Péter/Ő ismeri őt/Marit.*
 b) *Péter/Ő ismeri pro_{acc}.*

Tehát:

- (27) E/1.: *én – pro_{nom}* *engem(et) – pro_{acc}*
 E/2.: *te – pro_{nom}* *téged(et) – pro_{acc}*
 E/3.: *ő – pro_{nom}* *őt – pro_{acc}*
 T/1.: *mi – pro_{nom}* *minket – pro_{acc}*

T/2.: *ti* – *pro_{nom}* *titeket* – *pro_{acc}*
 T/3.: *ők* – *pro_{nom}* *őket* – *pro_{acc}*

A magyarban a *pro*-tárgyat az ige egyeztető jegyei, pontosabban a tárgyas ragozás személyragjai engedélyezik:

- (28) a) *Ő/Péter ismer-i őt/Marit.*
 b) *Ő/Péter ismer-i pro_{acc}.*
 c) *Ő/Péter ismer-Ø *pro_{acc}/valakit.*

C) Elemzés. – 1. A vajdasági magyarok esete. – A vajdasági magyarok kirívó accusativusi személyes névmáshasználatának elemzése előtt szükségesnek tartom röviden összefoglalni a szerb accusativusi személyes névmási paradigmák sajátosságait.

A szerbben az accusativusi személyes névmásoknak megvan a hiánytalan erős (teljes testes) paradigmája, továbbá kimutatható az erősen hiányos testes, vagyis klitikumi paradigma nem teljes sora is. Ez a következőképpen néz ki (MIHAÏLO STEVANOVIĆ, Gramatika srpskohrvatskog jezika 1–2. Beograd, 1974.):

- (29) E/1.: *mene* – *me* 'engem'
 E/2.: *tebe* – *te* 'téged'
 E/3.: FEM: *nju*/MASC: *njega* – FEM: *je/ju*/MASC: *ga/nj* 'öt'
 T/1.: *nas* 'minket'
 T/2.: *vas* 'titeket'
 T/3.: *njih* – *ih* 'öket'

Semleges olvasatban a szerb nyelv klitikumi accusativusi személyes névmást használ, amely a magyar *pro_{acc}*-hoz hasonlóan az ige mögött helyezkedik el:

- (30) *Vidim te.*
 lát-E/1.PRES te-ACC.CL
 Látlak *pro_{acc}.*

Ha azonban új információ hordozója, akkor erős accusativusi személyes névmásként jelenik meg, és fókuszban áll; tulajdonképpen ugyanúgy viselkedik, ahogyan a magyar személyes névmás:

- (31) a) **MENE** *vidiš?*
 én-ACC lát-E/2.PRES
ENGEM látsz?
 b) *Juče sam TEBE video na televiziji.*
 tegnap AUX.CL te-FEM/MASC.ACC.CL lát-PP PREP televízió-LOC
 Tegnap **TÉGED** láttalak a tévében.
 c) *Sreo sam Hedvigu, i NJU sam zamolio da*
 találkozik-PP AUX.CL Hedvig-ACC és ő-FEM AUX.CL megkér-PP C
mi kupi kiflu.
 én-DAT.CL vesz-E/3.PRES kifli-ACC
 Találkoztam Hedviggel, s **ŐT** kértem meg, hogy vegyen nekem kiflit.

Ezek ismeretében a vajdasági magyarok rendhagyó accusativusi személyes névmáshasználatát feltételezésem szerint az okozza, hogy ők a szerb accusativusi személyes névmási klitikumokat

a magyarban pro_{acc} -ként azonosítják: (32)–(34). Ez a választási minta a vajdasági magyarok esetében működő szerb interferencia hatásának tudható be. A vajdasági magyarok magyar grammatikáját ugyanis a szerb nyelv grammatikája oly módon befolyásolja, hogy megerősíti az erős accusativusi személyes névmás– pro_{acc} dichotómiát. Azt pedig, hogy melyik névmásfajta kerül alkalmazásra, a CARDINALETTI–STARKE-féle személyes névmásválasztási szabály (8) és a CHOMSKY-féle névmáskerülési elv (16) szabályozza.

Tekintsük ezek után át, miként működik a megfeleltetés a vajdasági magyarok esetében – az (a) alatti példák a vajdasági magyar adatközlők által preferált változatok; a (b) alattiak pedig e mondatok szerb megfelelői:

(32) a) *Látsz pro_{acc} ?* (=K_510/(1))

b) *Da li me vidiš?*

C Q-CL én-ACC.CL lát-E/2.PRES

(33) a) *Tegnap láttalak pro_{acc} a tévében.* (=K_515/(1))

b) *Juče sam te video na televiziji.*

tegnap AUX.CL te-FEM/MASC.ACC.CL lát-PP PREP televízió-LOC

(34) a) *Találkoztam Hedviggel, s megkértem pro_{acc} , hogy vegyen nekem kiflit.* (=K_615/(1))

b) *Sreo sam Hedvigu, i zamolio sam je da mi*

találkozik-PP AUX.CL Hedvig-ACC és megkér-PP AUX.CL ő-FEM.CL C én-DAT.CL
kupi kiflu.

vesz-E/3.PRES kifli-ACC

A fenti példák igazolják feltételezésemet, miszerint annak a jelenségnek, hogy az accusativusi személyes névmás paradigmahasználat tekintetében a vajdasági magyar anyanyelvi beszélők igazodnak leginkább a standard normához, az a magyarázata, hogy ők szabályosan a szerb klitikumi accusativusi személyes névmásokat a magyarban pro_{acc} -ként azonosítják.

A vajdasági magyaroknál tapasztalható megfeleltetési mintának van egy általánosabb vonatkozása is: arra utal, hogy CARDINALETTI–STARKE (i. m.) szabálya, miszerint a nyelvnek a lehető leggyengébb testes alakot kell választania (lásd (8)), nemcsak a testes névmásokra érvényes, hanem a testetlenre is:

3. táblázat

	accusativusi személyes névmások		
	testesek		testetlen (gyenge)
	erősek (teljes testesek)	klitikumok (erősen hiányosak)	pro
magyar	+	–	+
szerb	+	+	–

2. A kárpátaljai magyar minta. – A kárpátaljai magyar kisebbség accusativusi személyesnévmás-használata alátámasztja hipotézisemet. A kárpátaljai magyarok ugyanis, feltételezés szerint, azért azonosítják erős névmásként az orosz és ukrán accusativusi erős személyes névmásokat, mert ezekben a nyelvekben csak erős accusativusi személyes névmások léteznek. Azonban az a tény, hogy e két nyelv csak erős accusativusi személyes névmásokat ismer, nem jelenti szükségszerűen azt is, hogy kizárólag erős accusativusi személyes névmási paradigmáik vannak. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy ugyanazt a névmást használják teljes testes (erős) és

gyenge testes helyzetben, magyarán az oroszban és az ukránban az erős és a gyenge testes (kevésbé hiányos) accusativusi személyes névmások egyalakúak (legfeljebb hangsúlyban különböznek). Mielőtt azonban innen továbblépnék, áttekintem az orosz és az ukrán accusativusi személyes névmásokat.

O r o s z accusativusi esetű személyes névmások (HADROVICS LÁSZLÓ – GÁLDI LÁSZLÓ, Orosz–magyar szótár 1–2. Bp., 1968.³):

- (35) E/1.: *меня* 'engem'
 E/2.: *тебя* 'téged'
 E/3.: MASC: *его*/FEM: *её*/NEUT: *его* 'öt'
 T/1.: *нас* 'minket'
 T/2.: *вас* 'titeket'
 T/3.: *их* 'öket'

U k r á n accusativusi esetű személyes névmások (KATONA LÓRÁNT, Ukrán–magyar szótár. Budapest–Uzshorod, 1963.):

- (36) E/1.: *мене* 'engem'
 E/2.: *тебе* 'téged'
 E/3.: MASC: *його* (*нього*)/FEM: *її* (*її*) 'öt'
 T/1.: *нас* 'minket'
 T/2.: *вас* 'titeket'
 T/3.: MASC: *його* (*нього*)/FEM: *їх* (*них*) 'öket'

Visszatérve az elemzéshez: azt feltételezem tehát, hogy a kárpátaljai magyarok azért részesítik előnyben az erős névmásokat, mert mind az oroszban, mind az ukránban egyalakú erős és a gyenge testes (kevésbé hiányos) accusativusi személyes névmások léteznek. Ennek következtében e két nyelv interferenciája a kárpátaljai magyarok magyar grammatikájában nem képes olyan dichotómia kialakítására, mint amilyen a vajdasági magyaroknál működik, hanem az ellen hat: olyan grammatikát alakít ki, amelyben a névmások egyalakúak – vagyis hiányzik belőle a pro. Az alábbi példák igazolják ezt (az (a) alatti példák azok a mondatok, amelyeket a kárpátaljai magyar adatközlők ítéltek természetesebbeknek, (b) alatt orosz megfelelőik olvashatók; ezeket VIHAR JUDIT tanszékvezető főiskolai tanártól kaptam):

- (37) a) *Látsz engem?* (=K_510/(2))
 b) *Ты меня видишь?*
 te-NOM én-ACC lát-E/2.PRES
- (38) a) *Tegnap láttalak téged a tévében.* (=K_515/(2))
 b) *Вчера я видел тебя по телевизору.*
 tegnap én-NOM lát-E/1.PERF te-ACC PREP televízió-LOC
- (39) a) *Találkoztam Hedviggel, s megkértem őt, hogy vegyen nekem kiflit.* (=K_615/(2))
 b) *Я встретился с Хедвиг и попросил её*
 én-NOM találkozik-E/1.PERF PREP Hedvig-INSTR és megkér-E/1.PERF ő-ACC.FEM
купить мне рожок.
 vásárol-INF én-DAT kifli

Az ukrán mondatok LEBOVICS VIKTÓRIÁTÓL származnak – itt is (a) alatt az adatközlők által jobbnak vélt magyar példák, (b) alatt pedig a megfelelő ukrán mondatok állnak:

- (40) a) *Látsz engem?* (=K_510/(2))
 b) *Бачиш мене?*
 lát-E/2.PRES én-ACC
- (41) a) *Tegnap láttalak téged a tévében.* (=K_515/(2))
 b) *Я вчора бачив тебе по телевізору.*
 én-NOM tegnap lát-E/2.PERF te-ACC PREP televízió-LOC
- (42) a) *Találkoztam Hedviggel, s megkértem őt, hogy vegyen nekem kiflit.* (=K_615/(2))
 b) *Я зустрівся з Хедвіг і попросив її купити мені роґалик.*
 én-NOM találkozik-E/1.PERF PREP Hedvig-INSTR és megkér-E/1.PERF ő-ACC
 vesz-INF én-DAT kifli

3. A felvidéki magyarok névmáshasználata. – A felvidéki magyar közösség accusativusi személyes névmásainak használata eltér az általam várttól. Ezen eltérés okainak megvilágítása további vizsgálatokat igényel, ezért itt csupán közlöm azokat az adatokat, melyekre állításomat alapozom.

A szlovák személyes névmásoknak accusativusi esetben megvan a hiánytalan erős és a hiányos klitikumi sora. Testetlen személyes névmás ebben a nyelvben nincs (STELCZER ÁRPÁD – VENDÉGH IMRE, Szlovák–magyar kézisótár. Bp., 1992.³):

- (43) E/1.: *mňa – ma* 'engem'
 E/2.: *teba – ťa* 'téged'
 E/3.: MASC: *on/NEUT: jeho – ho, (za) neho, zaňho – zaň*/FEM: *ju, (za) ňu* 'öt'
 T/1.: *más* 'minket'
 T/2.: *vás* 'titeket'
 T/3.: *ich, (za) nich, (za) ne* 'öket'

A kérdőív redundáns személyes névmáshasználatot vizsgáló, a felvidéki magyarok által elfoghatóbb testes erős személyes névmásokat tartalmazó mondatok (a) szlovák megfelelőit (b) SZABÓMIHÁLY GIZELLÁTÓL és PINTÉR TIBORTÓL kaptam. Figyeljük meg őket:

- (44) a) *Látsz engem?* (=K_510/(2))
 b) *Vidiš ma?*
 lát-E/2.PRES én-ACC.CL
- (45) a) *Tegnap láttalak tégedet a tévében.* (=K_515/(2))
 b) *Včera som ťa videl v televízii.*
 tegnap AUX te-ACC.CL lát-E/1.PERF PREP televízió-LOC
- (46) a) *Találkoztam Hedviggel, s megkértem őt, hogy vegyen nekem kiflit.* (=K_615/(2))
 b) *Stretoľ som Hedvigu, a poprosil som ju, találkozik-E/1.PERF AUX Hedvig-ACC és megkér-PP AUX ő-ACC*
aby mi kúpila rožok.
 C én-DAT.CL vesz-E/3. kifli

A (44)–(46) tanúsága szerint a felvidéki magyarok a szlovák accusativusi névmásokat, legyenek azok klitikumiak: *ma*, illetve *ťa* (44b)–(45b) vagy erősek: *ju* (46b), a magyar erős accusati-

vusi személyes névmásoknak feleltetik meg. Pontosabban ez az, aminek okát érdemes lenne kutatni, hiszen ez a minta ellentmond a vártnak (vö. a 3. és a 4. táblázatot):

4. táblázat

Accusativusi személyes névmások			
testesek			testetlen (gyenge)
	erősök (teljes testesek)	klitikumok (erősen hiányosak)	pro
magyar	+	–	+
szlovák	+	+	–

6. Összefoglalás. – Tanulmányomban a vajdasági magyarok körében kimutatott rendhagyó accusativusi személyes névmási paradigmahasználat okait szerettem volna egy új szemzőből, az elméleti nyelvészet eredményei felhasználásával megvilágítani. Magyarázatom a CARDINALETTI–STARKE szerzőpáros névmási tipológiájára (i. m.), valamint a magyar és a szerb személyes névmási rendszer eltérő felépítésére épül. Annak alapján, hogy a magyar nyelv accusativusi személyes névmási részparadigmáját az erős accusativusi személyes névmások és a pro_{acc} képezi, a megfelelő szerb rendszerben viszont erős és klitikumi accusativusi személyes névmások találhatóak, a vajdasági magyar közösség által a standardabb változat kifejezett előnyben részesítése tulajdonítható annak is, hogy e közösség tagjai az erős szerb testes accusativusi személyes névmásokat a magyarban erős személyes névmásokként, a szerb klitikumokat pedig a magyarban pro_{acc} -ként azonosítják. Ez utóbbi accusativusi személyes névmásalak előnyben részesítése a szerb interferencia következménye lehet, az ugyanis megerősíti a magyar grammatikájukban meglevő erős accusativusi személyes névmás – pro_{acc} dichotómiát.

BENE ANNAMÁRIA